

ÖST- OCH VÄSTNORDISK RECEPTION AV HELGONLEGENDER. LIKHETER OCH SKILLNADER

Jonas Carlquist

Institutionen för Nordiska språk, Stockholms Universitet

1. Inledning

Den folkspråkliga legenden är en europeisk genre som under den tidiga medeltiden vann stor popularitet. Genren representeras i Norden främst av översättningar från latin. Mellan öst- och västnordisk genreception föreligger vissa skillnader. Mitt syfte nu är att visa och diskutera dessa.

Med Västnorden menas i det följande Norge-Island. Det är ofta svårt att avgöra vad som är norskt eller isländskt; en islänning kan ha skrivit en norsk handskrift under besök i Norge, norska original kan ha blivit avskrivna på Island osv (se t ex Widding 1969, s 51 ff). Med östnordiskt menas svensk + danskt material. För Östnorden kommer i första hand det svenska materialet användas (det danska materialet är betydligt mindre).

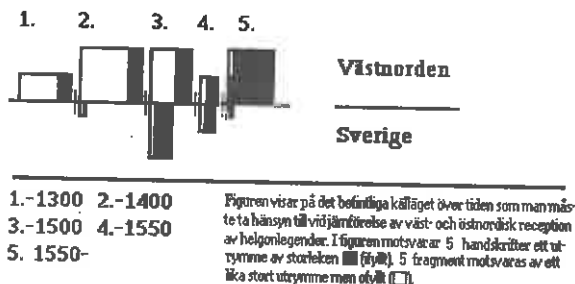
År 1963 presenterade Widding, Bekker-Nielsen och Shook *The Lives of the Saints in Old Norse Prose. A Handlist*. Detta ska vara en fullständig förteckning av medeltida hagiografiskt prosamaterial från Västnorden. Några år tidigare hade Gad (1961) redogjort för det forndanska hagiografiska materialet i sin dissertation *Legenden i dansk middelalder*. Liknande arbeten om den fornsvenska legendens reception saknas (den utförligaste översikten av det svenska materialet ges av Geete och Collijn 1903, 1919, 1945, förteckningen av legender är dock inte fullständig). För mitt avhandlingsarbete med den fornsvenska legendens texthistoria har jag byggt upp en databas med utgångspunkt i handskrifterna. Denna databas ligger, jämte Widding m fl:s och Gads arbeten, till grund för följande framställning.

I databasen finns 561 fornsvenska legender från drygt 50 handskrifter. Sammanlagt är 191 helgon representerade. Dessa siffror motsvarar i Widding m fl:s *Handlist* närmare 600 legender fördelade på ungefär 300 handskrifter, 132 helgon är representerade. I Danmark rör det sig generellt om lägre tal.

Dessa siffror visar tre stora skillnader mellan det norröna materialet och det östnordiska. (1) Antalet legendtexter är fler i det norröna materialet, (2) antalet handskrifter är fler, samtidigt som (3) antalet helgon är färre. Dessa skillnader kommer jag dock inte att ta upp här.

En jämförelse mellan Väst- och Östnorden försvåras av bl a kronologiska förhållanden. I figuren på nästa sida åskådliggörs hur pass problematiskt det är att göra en rättvis jämförelse mellan de olika nordiska områdena med utgångspunkt i handskrifterna. De bevarade fvn legenderna är äldre (de flesta norröna legendsamlingarna är från ca 1300-1400, de flesta östnordiska från 1400-1500). Vidare är över hälften av de norröna samlingarna fragmentariska och en stor del har endast bevarats i eftermedeltida handskrifter. Det troliga är att i Östnorden var den latinska legenden allenarådande under äldre medeltid.

Fördelningen av befintliga fvn och fsv "legendhandskrifter"

Den kronologiska faktorn faller dock utanför mitt syfte, det gäller inte bara legender utan är en allmän skillnad mellan öst och väst när det gäller folkspråkliga texter. Seip (1955, s 103) menar att denna diakrona olikhet är beroende av påverkan utifrån; till Danmark och Sverige kom skrivkonsten från Tyskland medan man i Västnorden inspirerades från de brittiska öarna, där folkspråket redan under flera sekler hunnit etablera sig som litteraturspråk.

2. Skillnader

2.1 Helgon

Vid en jämförelse mellan de bevarade legenderna i Öst- och Västnorden finner man att olika helgon är "populära". En tio-i-topp lista av representerade helgon skulle för Västnorden och Sverige se ut på följande vis:

Västnorden		Sverige	
Helgon	Antal	Helgon	Antal
Maria	62	Maria	32
Andreas	23	Birgitta	8
Petrus	23	Johannes evangelist	7
Jön av Hólar	22	Katarina av Egypten	7
Porlákr av Skálholt	22	Nikolaus	7
Barlaam och Josaphat	20	Andreas	7
Gudmundr den gode	20	Anna	6
Nikolaus	20	Tundalus	6
Johannes döpare	17	Petrus	6
Edward	15	Elisabeth av Ungern	6
Margareta	15		

Denna "tio-i-topp" för helgonen i den nordiska medeltiden visar följande

* Marialegender är de "populäraste" både i Västnorden och i Sverige. Även i Danmark intog Maria en särställning (se Jørgensen 1909, s 85 ff). Orsaken till detta ligger troligen i den allt mer betydande Mariakulten. Hon var Cisterciensernas särskilda skyddshelgon (a a, s 21), och troligen det helgon som betydde mest för tiggarmunkarna (a a, s 29). För Birgitta bör hon ha haft en särställning (jfr hur ofta Maria talar till Birgitta i uppenbarel-

serna) och hon har en särställning i Birgittinerorden, t ex ville Birgitta lära sina nunnor att leva i Marie efterföljelse genom sina Marie-officier (se Lundén 1976, s XXXVII). Det största kapitlet (66 exempel) i Mäster Mattias *Copia exemplorum* handlar om Maria (Strömberg 1955, s 57), de svenska missalena innehåller sex olika Mariadagar (varav tre med oktav, se Lindberg 1937, s 256 f). Exempellistan på Marias betydelse i Norden under medeltiden kan göras längre. Även på kontinenten uppträder Marialegender i mångfald, både på latin och folkspråk.

* De inhemska helgonen från Island är betydligt bättre företrädare än de inhemska svenska helgonen. Birgitta kommer förvisso på "andra plats" med åtta bevarade legendtexter, men legender om Erik, Sigfrid m fl är sparsamt förekommande. Från Danmark känner man inte till någon folkspråklig legend om inhemska helgon. Orsaken till de många inhemska helgonen i Västnorden är troligen den norröna folkspråkliga berättartraditionen.

* Olika enskilda helgon är "populära" i Väst- respektive Östnorden. Orsaken till detta kan ligga i att Västnorden missionerades från England och Östnorden från Tyskland. Jfr fördelningen av tyska och brittiska helgon i folkspråkliga legender:

	Helgon i västnorden (antal leg)	Helgon i Sverige (antal leg)
Brittiska	Brendan (1), Cuthbert (1), Dunstan (4), Edward (16), Lanfranc (1), Oswald (1), Thomas Becket (13), Tundalus (4) = 41 leg	Patrik (5), Thomas Becket (3), Tundalus (6) = 14 leg
Tyska	Elisabeth av Schönau (1), Walburga (1) = 2 leg	Albert (1), Amalberga (1), Ansgar (1), Arnulphus (2), Elisabeth av Drabant (6), Griselda (1), Ludovicus (2), Manfred (1), Rathodus (3), Udo (3) ¹ = 21 leg

* Något som antyds av "tio-i-topp-listan" är att kvinnliga helgon är vanligare i Östnorden än i Västnorden. Ser man till hela materialet blir detta ännu tydligare. I hela det östnordiska materialet finns ungefär dubbelt så många kvinnliga helgon representerade som i Västnorden, ingen dock, i så pass många legender som Margareta i Västnorden. Detta kan ha att göra med den stora betydelse som Vadstena dubbelkloster hade i Sverige, samt den översättningsnorm, både för stil och texturval, som skapades i Vadstena. Till detta återkommer jag.

2.2 Helgon och handskrifter

Glier (1990, s 32 ff) hävdar att en text i en handskrift inte bara visar (1) att någon på en viss plats och vid en viss tid ägnat tid och kraft till att skriva ned den, utan även (2) att dess placering i handskriften indikerar en medveten handling. Texten bör sålunda tillsammans med sin kontext antyda förhållanden som rör handskriftens proveniens, ålder och funktion. Om man applicerar resonemanget på de västnordiska handskrifterna finner man att handskrifterna kan delas in i olika grupper efter innehållet.

För det första har man samlat legender efter deras typ. Arrangemanget är vanligt redan i de äldsta norröna legendsamlingarna. Detta tyder på att man varit klar över att

¹ De tre sista helgonen är s k antihelgon.

det råder en skillnad mellan t ex martyrlegender och bekännarlegender. Som exempel kan ges AM 239 fol och Codex Scardensis som innehåller apostolalegender, AM 234 fol som innehåller bekännare och apokryfiskt material etc. Till denna grupp ska man kanske även räkna de handskrifter som tydligt avgränsar kvinnliga helgon från manliga, t ex AM 233a fol och AM 429 12°.

För det andra har man arrangerat legendsamlingar hierarkiskt. Holm 2 fol har tidigare förts till den första kategorin då handskriften verkar skilja mellan manliga och kvinnliga helgon. Carlé (1986) menar i stället att Holm 2:s arrangemang har att göra med helgonens sociala rangordning, en rangordning man var bekant med. Enligt Carlé (s 318) är Holm 2 ordnad på följande sätt:

1. **Ärkebiskopar:** Thomas Becket, Martin, Nikolaus
2. **Biskopar:** Ambrosius, Dionysius, Silvester, Gregorius, Augustinus, Blasius
3. **Ärkediakoner och diakoner:** Stefanus, Laurentius, Vincentius
4. **Abbotar och eremiter:** Benedictus, Paulus eremiten, Maurus
5. **Kvinnliga helgon:** Maria av Egypten, Martha och Maria Magdalena, Katarina, Barbara, Lucia, Cecilia, Agatha, Fides & Spes & Caritas
6. **Övriga²:** Helena och Helga Kors, Mauritius

Denna typ av uppställning är inte unik i det norröna materialet. Hierarkiska uppställningar återfinns t ex i ett flertal Mariahandskrifter där texterna är ordnade efter ämnen, platser eller efter huvudpersonens grad (biskop, abbot, munk, kung etc). En systematisk uppställning av detta slag finns även i vissa latinska källor, t ex Wilhelm av Malmesbury och Vincent av Beauvais (se Widding 1961, s 5 f och 1967, s 144 ff).

För det tredje har man arrangerat legendsamlingar kalendariskt, något som överensstämmer med de flesta kontinentala legendsamlingar. T ex står i prologen till *The South English Legendary: Al þis bok is imaked of holi dawes: and of holie mannes liues /.../ Ase euerech feste after oþur: in þe zere doth come: þe furste feste þat in þe zere comesz...*³. Prologen tyder på att man läst legenden på helgonens olika festdagar. Exempel på denna typ av handskrifter är AM 235 fol samt vissa fragment.

Det finns få legendarier bevarade från Östnorden. Det äldsta, det s k Fornsvenska legendariet, är uppställt kronologiskt, dvs texterna är historiskt arrangerade. Detta legendarium bygger enligt tidigare forskning på *Legenda aurea*, *Chronicon pontificium et imperator* samt det mlit verket *Sächsische Weltchronik* (se t ex Jansson 1934, s 3 f). Fornsvenska legendariet tillhör en populär typ legendsamlingar som består av förkortade legender (*légendes abrégées*, se Poncelet 1910, s 14 ff). Att FL:s kompilator medvetet arrangerat samlingen kronologiskt visar följande uttalanden:

Vara fru ok sanctum Iohannem Baptistam satton vi først ii þessa bok for æn Van Hærra sialuan baþe for þy at han var første ok hon at manz aldre ok sva for þy at þe baþen vисто han væreldena moþer þoþande ok Gupfaþir prædikande ok dþoþande (ur Cod Holm A 34, 15r)

² Inget enskilt helgon i centrum.

³ Bokens uppställning är ordnad efter kyrkoårets fester samt efter helgonens åminnelse dagar /.../ arrangeringen kommer följa den kalendariska ordningen, med början 1 januari. Se Görlach 1974, s 6 f.

Aff sancto barnaba ær scrifuat Annan stadh alt ther til han skildis widh sanctum paulum thy at them walde than hælgha Ande badha sændher apostolos. Sidhan apostoli walde mathiam. hwi munde iak tha sætia før sanctam mariam magdalenam. ok sanctum stephanum. Æn dyra apostolum sanctum barnabam. Thet ær gjort them til hedher ok hanum til vægin wanhedher thy at maria magdalena war apostolorum apostola som før ær scrifuat. Ok stephanus fæste trona meðh martirio før æn nokor apostolus. Ok for thy sætius the wæl j bland apostolis. Ok sanctus barnabas han fulcomnar thera jæmnunga swa ærlika sattir widh Annan endan som sancius/ petrus widh Annan / thy at the æru alle iemne at waldum gudz apostoli (ur Cod Ups C 528, 61r, före Barnabaslegenden)

Det andra svenska legendariet, det s k Linköpingslegendariet (Cod Linc B 70a) från början av 1500-talet, delar upp legenderna efter helgonens kön, men arrangeringen är inte helt genomförd. Fol 1-34v innehåller 11 kvinnliga helgonlegender, fol 34v-65v 7 manliga. Sedan följer två apokryfiska legender (Emerentia och Anna) samt en fantasi-legend om Bartolomeus' moder och Margareta Clausdotters Birgittakrönika. Den sista legenden handlar om Stephanus.

Även i den enda större danska legendsamlingen, *Hellige kvinder*, har kompilatorn gjort en uppdelning av manliga och kvinnliga helgon. Handskriften inleds med en dansk krönika och avslutas med riddardikten om Herr Ivan. Legenderna kan delas upp i apokryfiska legender, visionslegender samt kvinnliga helgonlegender. De sistnämnda är dessutom kalendariskt ordnade. Enligt Gad (1961, s 190 not 9) pekar handskriftens innehåll mot att den använts i ett nunnekloster.

Övriga östnordiska legender är inte bevarade i legendarier, de återfinns i samlingshandskrifter, vilka består av mer eller mindre blandat innehåll. Vanligtvis är det svårt att se ett medvetet samband mellan legenderna i dessa. Vi kan dela in samlingshandskrifterna i tre mindre grupper.

Den första gruppen finns i handskrifter bestående av endast religiösa texter (latinska och svenska). Olika genrer av uppbygglig litteratur är där samlade av en översättare eller en (eller flera) kompilator(er). Viktigare handskrifter av denna typ är Nådendals klosterbok, Jöns Buddes bok och den Mariagerska legendhandskriften. Här kan man vanligen se ett samband mellan legender som står ensamma i en sådan handskrift och handskriftens kontext. Översättningar av Birgittalegender finns t ex ofta i revelationshandskrifterna (t ex Cod Holm A 33, Cod Ups C 61).

Ett exempel på handskrifter som antyder ett kalendariskt arrangemang är en grupp senmedeltida lektiesamlingar. T ex är den sena lektiehandskriften Cod Holm A 3, som innehåller bl a legender, kalendariskt uppställd. I dess prolog står bland annat: *Oc haldher the bok alla the hælga manna hystorias som wardha læsna för bordhe fran trinitatem oc jn til symonis et jwde Oc tha skal thenna her boken begynnas näst æpther henne.* Legenderna i lektiesamlingarna är vanligen avskrifter av äldre fornsvenska texter.

En fornsvensk legend kan även följa direkt efter den latinska förlagan i bilinguala handskrifter. Ett exempel är Cod Ups C 50.

Den andra gruppen består av fristående mirakelberättelser om helgon. Den viktigaste är Själens tröst, som också innehåller fullständiga legender. Själens tröst är en översättning från det andra kvartalet av 1400-talet av det mlt verket *Seelentrost* och är uppbyggd kring de tio budorden. Till samma grupp hör också Järteckenbok i Cod Holm A 110. Denna mirakelsamling har ett arrangemang som påminner om den hierarkiska. Den inleds med järtecken om Jesus, fortsätter med Maria, Thomas, Nikolaus, Germa-

nus, Katarina av Egypten m m. Mirakelberättelser återfinns även i postillor, bönböcker och i annan östnordisk uppbyggelselitteratur.

Den tredje gruppen samlingshandskrifter slutligen, innehåller både religiöst och profant material, t ex Cod Holm D 4 och Cod Grensholmensis. I sådana samlingar finns bl a två knittelrimmade legender, en om Olav och en om Georg.

2.3 Den folkspråkliga legendens funktion

Orsaken till att legender översattes och bearbetades medeltiden igenom var att texterna skulle nå en icke latinkunnig publik. Denna publik fanns dels i klostren (nunnor), dels utanför klostren (ffr a allmänheten, men man kan även tänka sig präster och lekmän inom kyrkan med dåliga latinkunskaper). Man vet dock väldigt litet om den folkspråkliga legendens funktion.

Tidigare i uppsatsen har Gliers antaganden om att en texts placering i handskriften indikerar en medveten handling nämnts. Texten, tillsammans med sin kontext, kan antyda dess funktion. Den största skillnaderna mellan väst och öst är att färre legendarier finns bevarade från Östnorden, i stället har man samlat legender bland annan uppbygglig litteratur. Båda typerna är också företrädna i Västnorden, men där med en övervikt för legendarier. I Västnorden ter det sig som om man har varit mer benägen att arrangera legenderna efter helgontyp. Endast i Västnorden är den hierarkiska ordningen helt genomförd (i Östnorden finns bara tendens till hierarkisk anordning i en mirakelsamling). Också den kalendariska ordningen finns företrädd huvudsakligen i Västnorden samt i Danmark. Endast i Sverige har man ställt upp legenderna efter en historisk princip. Ser man på det folkspråkliga kontinental materialet finner man huvudsakligen kalendariskt uppställda legendarier (både på vers och prosa), men även andra typer finns företrädna, t ex hierarkiskt arrangerade samlingar.

Den fråga man ställer sig är vad beror skillnaden på? Givetvis kan förlagan spelat en roll för det nordiska materialet, men då man sällan har kunnat finna den exakta förlagan och vet att skrivaren (översättaren) ofta har använt flera olika förlagor (vilket både inverkar på innehållet och troligen också på ordningen), bör man i stället söka svaret på olikheter i samlingarnas funktion.

Man kan anta att legenden haft tre olika funktioner som alla kan ha påverkat samlingarnas utformning. För det första har vi den *liturgiska* funktionen, där helgonets kult står i förgrunden. Vi vet att latinskt legendstoff ingick i det officium som lästes på helgonets festdag. Vidare får man anta att ett visst helgons legend kan ha översatts för den kyrka som var helgad åt helgonet och legenden får därigenom en roll i kulten. Här kan de *kalendariskt* anordnade samlingarna ha haft en funktion. *Lektiehandskrifter* är problematiska men i och med att man läste legender på helgonets dag bör funktionen också här vara liturgisk. Jämför inledningen till legenden om Joakim (fol 107r): *Rubrica Thätta apther scriffna är wttakit aff thäs hælga herrans sancte ioachims historia oc skal læsas först sancte anne dagh.*

En mellanposition har legenden i *homilierna*. I *sermones de sanctis* bör ju legenden haft en *liturgisk-kultisk* funktion, medan enskilda *sermones de tempore* i första hand bör ha varit förkunnande och sålunda får de mirakelberättelser som ingår i predikningarna

en *uppbygglig* funktion (se Riising 1969, s 120 f). Från Östnorden finns huvudsakligen latinska helgonpredikningar bevarade (se t ex Johansson 1956, s 54). Folkspråkliga helgonpredikningar är något vanligare från Västnorden (bevarade både i Isländska homilieboken och i Gammelnorsk homiliebok). Detta skulle kunna tyda på att helgonpredikningarna inte var *ad populum* i Östnorden men däremot i Västnorden, predikan *ad populum* skulle ske på folkspråket (se Pernler 1982, s 73 f).

Den andra funktionen som en legend kunde ha är just den *uppbyggliga*. Denna återfinns i tidegården som innehöll ett avsnitt där en *lector* e d reciterade bl a helgonlegender (se Undhagen 1960, s 3). Till folklig uppbyggelse hör de ovan anförda mirakelberättelserna i postillor (samt i teologiska utläggningar). Att legender skulle läsas som uppbyggelselitteratur i klostren behöver ingen tveka om. Enligt Benediktinerregeln t ex skulle munkarna äta medan någon läste *collationes vel vitas patrum* (se Masser 1976, s 187 f). I Birgittas klosterregler finns bestämmelser om läsning och utläggning av bl a helgonens levnad, t ex i Rev extr 12 och 96. Legendsamlingar för denna funktion är troligen de som är bevarade i samlingshandskrifter, ev även de handskrifter som är uppbyggda efter *hierarkisk* ordning eller efter *helgontyp*.

En uppbygglig funktion bör även Fornsvenska legendariet ha haft med sitt *kronologiska* arrangemang. Dess snävare funktion är troligen kristen upplysning (vilket även andra legender kan ha haft, se Jørgensen 1909, s 64). Stephens (1858, s 1257), tänkte sig Fornsvenska legendariet som en medeltida folk-encyklopedi.

Legendsamlingarnas tredje funktion ligger nära den uppbyggliga men skiljer sig från denna genom att samlingarna här riktar sig till en profan publik. Funktionen kan kallas *förolyxande*. I Håkan Håkanarsonar saga finns exempel på att legender lästes i "världsliga" kretsar vid "högtidigare" tillfällen. Faktorer som bidragit till att popularisera legendgenren i en profan miljö är t ex legendspel och legendvisor (se Gad 1961, s 150).

Att den västnordiska folkspråkliga legenden förekom utanför en kyrklig miljö har bl a Lönnroth (1964, s 39 ff) påvisat, men gjorde den östnordiska det? Vi vet att den heliga Birgitta läste helgonlegender på modersmålet (Collijn 1924-31, s 66), om detta vittnar kanonisationsprotokollen samt biktfadernas vita (se Klockars 1966, s 165 ff). Även handskriften Cod Holm D 4 (från första hälften av 1400-talet) visar genom sitt brokiga innehåll (bl a Herr Ivan, Konung Alexander, Karl-Magnus m m som bör betraktas som världsliga verk, småstycken på latin, en fsv legend om Maria, en rimmad version av Georgslegenden, Själens och kroppens träta, den fsv översättningen av *Septem sacramentis*) att folkspråkliga legender bör ha förekommit i en profan miljö. Det troligaste är att de religiösa texterna setts som goda föredömen för samma riddarklass som de profana texterna i handskriften riktar sig till. Ronge (1957, s 71 f) anser att D 4 är ett beställningsarbete, utarbetat i Vadstena kloster, och att innehållet bör ha lämpat sig för ett privatbibliotek. Handskriften i sin helhet visar att genren tidigt hade spridit sig över klostermurarna genom folkspråkliga översättningar, men om den nått någon annan målgrupp än förnäma familjer är osäkert. Exempel från Västnorden på legendsamlingar som står i en profan kontext är AM 657 a-b 4°, AM 764 4° (båda från 1300-talet). Det stora legendariet i Holm 3 fol, från 1500-talet har enligt Loth (1969, s XXIX ff) tillkommit i en profan miljö.

Viktigt att observera är att man på Island tydligt skilt mellan folkspråkliga legender och latinska. I Möðruvalla klostrets måldaga från år 1461 återfinns en längre uppräknig av klostrets böcker. Slående är rubrikerna: *Petta j latinbókum* och *Pessar norrønv bókur*. I båda samlingarna finns legender, det har tydligen varit viktigt att skilja mellan latinska och folkspråkliga böcker, troligen pga att de haft olika funktion (se Olmer 1902, s 71 ff).

3. Likheter

Jämför man den östnordiska utvecklingen av legendreceptionen med den västnordiska finner man förutom de ovan anförda olikheterna även vissa likheter, det rör sig om parallella förlopp med en tidsförskjutning på cirka 100 år. Denna tidsförskjutning är beroende av den norröna traditionen att skriva på folkspråk (se ovan).

Widding och Bekker-Nielsen har i ett flertal arbeten (t ex 1961 och 1962) delat in de norröna legendmaterialet i tre stilepoker. På tre punkter kan deras beskrivning jämföras med den östnordiska utvecklingen.

För det första skulle de äldsta legenderna vara nära anslutna till den latinska förlagan utan att för dess skull innehålla onödiga latinismer. Det Fornsvenska legendariet som är den äldsta östnordiska legendsamlingen innehåller förhållandevis få latinismer om man jämför med yngre fornsvenska legender.

För det andra blev legenderna i allmänhet längre kring 1300 i Västnorden, kring 1400 i Östnorden. Till detta återkommer jag strax.

För det tredje övergår man mot slutet av medeltiden, både i Väst- och Östnorden, till mlt förlagor i stället för latinska, detta är troligen orsakat av boktryckarkonstens genoms slag på tysk mark.

Redan under den äldsta tiden i Västnorden existerar *långa legender* (t ex Ups DG 8 II: den Legendariska Olavssagan och Holm 6 fol: Barlaam och Josaphat) vid sidan av legendsamlingar med korta legender av en viss typ (t ex AM 645 4° och AM 625 4° med apostlalegenter). Vi har sålunda tidigt två traditioner i Västnorden, en med mycket långa legender samt en med s k kortlegender vilket stämmer överens med den kontinentala traditionen, t ex med tidiga engelska legendsamlingar. Enligt Görlach (1974, s 12 ff) användes den latinska längre legenden som predikan *ad clerum* eller som läsning i munkarnas refektorium, de kortare användes i liturgin. Ev kan en liknande skillnad funnits mellan den långa och korta folkspråkliga legenden (jfr även Philippart 1985).

Vid bearbetning och nyöversättning av de korta legenderna blir dessa vanligtvis längre (ett "florissant" drag enligt Widding, Bekker-Nielsen (1962, s 241 ff)). Orsaken till detta kan tänkas vara ett större "sug" efter folkspråkliga texter. I Sverige har detta utan tvekan ett samband med Vadstena klostrets grundande. Där behövde man översättningar för den dagliga läsningen av uppbygglig litteratur som var stadgad i klosterregeln. Med detta ökade behov av uppbyggelselitteratur förändrades också *normen* för legendernas utformning. De äldre texterna föreföll ålderdomliga mot bakgrund av de nya behoven och man behövde nya, mer moderna versioner.

Även *heligonkultens* förändring medförde nya behov. Katarina av Egypten är en martyr som firades den 25/11. I de tidiga kalendarierna hade hon en enkel festgrad men

mot slutet av medeltiden höjdes hennes festgrad, i Breviarium Lincopense 1493 samt i Breviarium Arosiense 1513 firas hon som *Totum duplex* (angående festgrader, se Helander, art *Festgrader* i KLNLM och där anförd litteratur). Ungefär samtidigt införs hon i den grupp av fjorton (i Sverige vanligen 15) helgon som kallas nödhjälparna. Hennes betydelse har sålunda förändrats under 1400-talet. Katarinalegenden finns i fyra olika versioner från Sverige. De äldsta är kortlegender, den yngsta (daterad ca 1500) har blivit betydligt längre. En episod som upptar tre rader i den äldsta versionen har utvidgats till två hela pergamentssidor. Det är tydligt att kortlegendens enkla och kortfattade text inte var tillräcklig i den allt viktigare Katarinakulten. Fler exempel på denna företeelse finns i både Väst- och Östnorden.

En tredje orsak till att man bearbetade äldre legender efter en ny norm kan vara att en ny kyrka byggts och att man då behövde en utförlig legend om kyrkans skyddshelgon.

Vad beträffar Widding och Bekker-Nielsens *stilindelning* så är denna inte helt oproblematisk. Skillnaden i stil behöver inte ha kronologiska orsaker, växlingen kan också bero på funktionen. Låt oss se på två legender från ungefär samma tid. Här kan man konstatera att den första hör till den florissanta stilen:

Síðan er drottin varr Jesus Krístr hafði upp stígit til himna til guðs fòður almattígs, þa sendi hann postola sína víða um heiminn sitt eyrindi fram at bera ok hialp at veita monnum. Þa toku margir vid tru bedi karlar ok konur. En trúin var þa þo nockut efrid, þviat þeir voru fleiri, er i moti meittu, en hinir er fylgdu. Sa maðr er nefndr Theophílus, er sögu þessa hefír gert. Hann segir sva frá ser: Ek heiti Theophílus, trúi ek a gud almatkan fòður ok son ok anda helgan. (Unger 1877, s 474: AM 235 fol)

men den andra till den enkla stilen:

Þessa sögu segir heilagr Jeronimus af munk einum, er Malcus het, en hann hefír sva ræðu sína: Þa er ek for um allt Egiptaland, er fullt var af hreinlífismonnum, fann eg marga goda fíri. Ek hafði ætlat, segir sæll Jeronimus, at rita um drottins vars hígatkvamu ok um kristnina, er þa it fýsta hafði upp hafiz; en aðr ek hefí sva aurdigt verk ok agíætt, víllda ek freista min i hínun lægrum hlutum ok smærrum verkum, þat er at ræða um þenna goda mann, er Malcus het (Unger 1877, s 437: AM 764 4°)

Jag har inte gjort någon genomgripande undersökning av det västnordiska materialet. Jag vill med exempel bara visa att olika stilar existerar samtidigt, vilket antyder att stilistiska skillnader också kan ha att göra med vad publiken förväntar sig att höra. Man kan tänka sig att stilmormen skilde sig beroende på (1) miljöer; kloster, biskopskanslier, världsliga kanslier, (2) på klosterorden.

Om man skall tro den tidigare forskningen har nästan all svensk religiös folkspråklig litteratur från senmedeltiden att göra med Vadstena eller något av dess dotterkloster (främst Nådendal i Finland) (se t ex de olika inledningarna till SFSS utgåvor av fornsvensk religiös litteratur). Om detta stämmer har Vadstena kunnat utbilda en norm, inte bara som tidigare visats för texturvalet, utan även för översättningsteknik i Östnorden. Den norröna religiösa litteraturen, däremot, kommer från olika kloster (och olika ordnar), från biskopskanslier etc. Det behöver sålunda inte funnits en enhetlig översättningsnorm i Västnorden. Att olika mottagares reception spelat en roll för legendut-

formningen kan man se i det svenska materialet. Där möter vi två ytterpunkter. Den ena är de, troligen för klosterbruk översatta, långa legenderna om Ansgar, Hieronymus och om Gregorius av Armenien, den andra de, för en profan publik skrivna, knittelrimmade legenderna om Olav och Georg. Legenderna bör ses som allmångods, den kunde dels användas liturgiskt (eller meditativt), dels till läsning i en profan församling.

Litteratur:

- Carlé, B (1986): *Men and women in the saints' sagas of Stock. 2, fol* (I: *Structure and meaning in Old Norse literature*) Odense
- Collijn, I (utg) (1924-31): *Acta et processus canonizacionis beate Birgitte*, (I: SFSS II:I)
- Gad, T (1961): *Legenden i dansk middelalder*, Köpenhamn.
- Geete, R & Collijn, I (1903, 1919, 1945), *Fornsvensk bibliografi I-III*, (I: SFSS hft 124, 155, 192, 196, 199)
- Glier, I (1990): *Texts and Their Contexts* (I: *The Medieval Text. Editors and Critics*) Odense
- Görlach, M (1974): *The Textual Tradition of the South English Legendary*. Leeds texts and monographs 6.
- Helander, S (1959): *Festgrader* (I: *Kulturhistoriskt Lexikon för Nordisk Medeltid IV*) Malmö
- Jansson, V (1934): *Fornsvenska legendariet. Handskrifter och språk*. Uppsala
- Johansson, H (1956): *Den medeltida liturgien i Skara stift*, Lund
- Jørgensen, E (1909): *Helgendyrkelse i Danmark*. Köpenhamn.
- Klockars, B (1966): *Birgitta och döckerna*. KVHAAH Hist ser 11
- KVHAAH = Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademicens Handlingar
- Lindberg, G (1937): *Kyrkans heliga år*, Uppsala
- Loth, A (utg) (1969): *Reykjahólabók. Islandske helgenlegender I*. Editiones Arnarnagææna: A 15
- Lundén, T (utg) (1976): *Den heliga Birgitta och den heliga Petrus av Skänninge. Officium parvum beate Marie virginis*, Uppsala
- Lönroth, L (1964): *Tesen om de två kulturena* (I: *Scripta Islandica 15*)
- Masser, A (1976): *Bibel- und Legendenepek des deutschen Mittelalters*, Berlin.
- Olmer, E (1902): *Boksamlingar på Island* Göteborgs Högskolas Årsskrift
- Pernler, S-E (1982): *Predikan ad populum under svensk medeltid*, (I: *Predikohistoriska perspektiv*, red: A Hårdelin). Uppsala
- Philippart, G (1985): *Legendare* (I: *Die dt Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, ed C Stöllinger-Löser) Berlin
- Poncelet, A (1910): *Le Légendier de Pierre Calo* (I: *Analecta Bollandiana 29*)
- Riising, A (1969): *Danmarks middelalderlige prædiken*, Köpenhamn
- Ronge, H (1957): *Konung Alexander. Filologiska studier i en fornsvensk text*. Uppsala
- Scip, DA (1955): *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo
- SFSS = Samlingar utgivna av Svenska Fornskrifts-Sällskapet
- Stephens, G (utg) (1858): *Ett Forn-svenskt Legendarium 2*. (I: SFSS 7:2)
- Strömberg, B (1944): *Magister Mathias och fransk mendikantpredikan*. Samlingar och Studier till Svenska Kyrkans Historia 9. Stockholm
- Undhagen, C-G (utg) (1960): *Birger Gregerssons Birgitta-Officium*. (I: SFSS II:VI)
- Unger, CR (utg) (1877): *Heilagra Manna Sögur I*, Christiania
- Widding, (1961): *Om de norrøne Marialegender* (I: *Opuscula II,1, Bibi Arnarnagææna XXV, 1*)
- Widding, O (1967): *Norrøne Marialegender med Rhinegæne som hjemsted* (I: *ARV 23*)
- Widding, O (1969): *Nogle norske Marialegender* (I: *Maal og minne* 1969).
- Widding, O & Bekker-Nielsen, H (1962): *Low German Influence on Late Icelandic Hagiography* (I: *Germanic Review XXXVII*)
- Widding, O & Bekker-Nielsen, H & Shook, LK (1963): *The Lives of the Saints in Old Norse Prose*. A Handlist (I: *Mediaeval Studies XXV*).